

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

OTA-ONA VA FARZAND O‘RTASIDAGI DESTRUKTIV MUNOSABAT BOLALARDA AGRESSIV XULQ SHAKLLANISHI OMILI SIFATIDA

*Abdullayeva Dilbar Ubaydullayevna,
Toshkent davlat pedagogika universiteti Psixologiya kafedrasida dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarda namoyon bo‘ladigan agressiv xulq va uning kelib chiqishi sabablari, bola agressiv xulq-atvorini belgilab beruvchi omillar, ota-ona bilan farzand o‘rtasidagi destruktiv munosabatlar xususiyatlari, shaxsda agressiv xulqning shakllanishida oila muhitining o‘rni masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: oila, ota-ona, farzand, agressiya, xulq-atvor, jismoniy jazo, destruktiv munosabat.

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ И ДЕТЕЙ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ

*Абдуллаева Дилбар Убайдуллаевна,
доцент кафедры «Психология» Ташкентского государственного педагогического университета, доктор философии в области психологических наук (PhD)*

Аннотация: В данной статье описаны агрессивное поведение детей и его причины, факторы, определяющие агрессивное поведение ребенка, роль семейного окружения в формировании агрессивного поведения у человека, особенности деструктивных отношений между родителями и детьми.

Ключевые слова: семья, родитель, ребенок, агрессия, поведение, физическое наказание, деструктивное отношение

DESTRUCTIVE RELATIONSHIPS OF PARENTS AND CHILDREN AS A FACTOR IN THE FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN CHILDREN

*Abdullayeva Dilbar Ubaydullayevna,
associate professor of the Department "Psychology", Tashkent State Pedagogical University, PhD in Psychology*

Abstract: This article describes the aggressive behavior of children and its causes, the factors that determine the aggressive behavior of the child, the role of the family environment in the formation of aggressive behavior in humans, the features of destructive relationships between parents and children.

Key words: family, parent, child, aggression, behavior, physical punishment, destructive attitude.

Kirish. Oila va oilaviy munosabatlar, ayniqsa, ota-ona va farzand o‘zaro munosabatlari masalasi jamiyat jamiyati taraqqiyotining eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib kelgan. Jamiyat rivojlanib borgan sari bu muammoning ahamiyati yanada ortib boraveradi. Shaxsni har jihatdan barkamol qilib shakllantirish oilaviy munosabatlarga, oilada ona - bola munosabatlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligiga, oilaviy tarbiya asoslariga ko‘p jihatdan bog‘liq.

Farzand tarbiyasi inson hayotidagi eng mas‘uliyatli, eng qiyin va eng nozik masala. Chunki, ota yoki onaning har bir so‘zi yoki ularning o‘zlari uchun ahamiyatsizdek tuyulgan har bir hatti-xarakati bola uchun uning xarakterida qaysidir ijobiy fazilat yoki nuqsonni shakllantirishi mumkin.

Hozirda yoshlar orasida ko‘p uchrayotgan jinoyatchilik, zo‘ravonlik, o‘z joniga qasd qilish kabi holatlarning tub negizida agressiya yotadi. Shu nuqtai-nazardan shaxsda namoyon bo‘ladigan agressiv xulq va uning kelib chiqishi sabablarini o‘rganish mutaxassislar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda agressiv xarakterli bolalar soni ortib borayotganligi psixologiyadagi dolzarb muammolar qatoridan joy egallashiga sabab bo‘ldi. Bolalarda agressiv xatti-harakatlarni vujudga kelishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon

bo'lib, unga ko'pgina omillar o'z ta'sirini o'tkazadi.

Shaxsda agressiv xulqning shakllanishida oila muhitining o'rnini kattadir. Ota-onaning farzandi xatosiga nisbatan reaksiyasi, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar xarakteri, oiladagi garmoniya yoki disgarmoniya darajasi, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar oilada va undan tashqarida bola agressiv xulq-atvorini belgilab beruvchi hamda uning balog'at yillarida atrofdagilar bilan quradigan munosabatlariga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi. Ba'zi oilalarda ota-ona bilan farzand o'rtasidagi munosabatning ijobiy psixologik iqlimda emasligi, ular o'rtasidagi kelishmovchiliklar, nizolar bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga olib keladi.

Bir necha tadqiqotlar "ota-ona va bola" juftligidagi negativ munosabatlar va bolaning agressiv reaksiyalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan. Agar bola ota, ona yoki ularning ikkisi bilan ham yomon munosabatda bo'lsa, ota-ona uni nima uchun layoqatsiz deb hisoblashini tushunmasa, ota-onaning qo'llab-quvvatlashini his qilmasa, bunday holda uning jinoyat yo'liga kirib ketishi ehtimoli yuqori bo'ladi, o'zini boshqa bolalarga qarshi qo'yadi, u o'zini ota-onasiga nisbatan agressiv tutadi. Dj.Shtaynmetsning fikriga ko'ra, siyosiy doirada buyurtma asosida qotillik sodir etadiganlar yoki o'z joniga qasd qiluvchilarning aksariyati farzand taqdiri bilan qiziqmaydigan yoki ajrashib ketib, bolaning taqdiriga befarq qaragan oilalardan chiqqanligi tasdiqlangan. Onalari bolaligida e'tiborsiz qoldirgan va o'z ota-onasidan zarur mehri olmaydigan qizlar o'zlari ona bo'lganlarida bolalarini jazolab tarbiyalashga va o'z agressiyasini aksariyat hollarda ularga sochishga moyil bo'lar ekan.

Mashhur psixolog Freda Getting "Oiladagi agressiv bolalarni o'rganish" bo'yicha olib borgan maxsus tadqiqotining natijalariga ko'ra, noto'liq oilalarda o'ta qahrli, qo'pol, agressiv va shu bilan birga voyaga yetmagan jinoyatchilar kelib chiqayotganligini alohida ko'rsatib o'tgan. Uning ta'kidlashicha to'liq oilalarda ham, noto'liq oilalarda ham sog'lom yoki nosog'lom oilaviy muhit mavjud bo'ladi. Oiladagi doimiy janjallar, mojarolar oilada nosog'lom muhitni vujudga keltiruvchi bosh omillardir. Nosog'lom oila muhitida asosiy e'tibor o'zaro ziddiyatlarga qaratilganligi sababli bunday oilada bola tarbiyasi ko'pincha tahdid va jismoniy jazolashdan iborat bo'ladi. Nosog'lom oila muhitida tarbiyalanayotgan bolalar oiladagi doimiy ziddiyatlardan bezib, ko'pincha ko'chaga chiqib ketadilar. Ko'chada bevaqt yurgan bolalarning aksariyati esa sodir etilgan jinoyatlarning ishtirokchilari bo'lib qolmoqda. Bunday holat ularning ruhiyatidagi buzilishlar ta'sirida yuz beradi.

Metod. Ota-ona mas'uliyati bilan bolalar agressivligi o'rtasidagi bog'liqlikning o'ziga xosligini Bridjit Djons va uning hamkasblari tomonidan o'tkazilgan tajribalar ham yaqqol ko'rsatib bergan. Tadqiqotchilar laboratoriya sharoitida 15, 21 va 39 oylik bolalarning onalari va boshqa bolalar bilan bo'lgan munosabatlarini kuzatadilar. Boshqa ko'plab parametrlar qatorida bola yig'laganidan yoki ko'tarishni so'rganidan so'ng ona uni qancha vaqtda qo'lga olishi ham hisobga olinadi. Onasi qo'lga olishga shoshilmagan bolalar, onasi yig'laganda va chorlaganda tezda javob bergan bolalarga nisbatan o'zini agressivroq tutishgan.

Oilaviy boshqaruv xarakteri, ota-onalarning farzandini "to'g'ri yo'lga solishi" yoki uning xulq-atvorni o'zgartirishiga qaratilgan harakatlari ijtimoiy psixologlarning qiziqishiga sabab bo'ladigan muammolardandir. Bu borada mutaxassislar uch xil tipdagi ota-onalarni ajratib ko'rsatishgan:

Ba'zi ota-onalar bola tarbiyasiga kamdan-kam aralashadilar: ular tarbiyalashda ongli ravishda aralashmaslik siyosatini qo'llaydilar, ya'ni bolaga o'zi istaganidek ish tutishga yo'l qo'yib beradilar yoki shunchaki unga hech qanday e'tibor qaratmaydilar, bolaning fe'l-atvori to'g'ri yoki noto'g'riligi haqida ham o'ylamaydilar.

Ayrim ota-onalar esa bola tarbiyasiga tez-tez aralashadilar: ular bolani goh rag'batlantiradilar (ijtimoiy normalarga xos xulq-atvor uchun), goh jazolaydilar (qabul qilib bo'lmas agressiv xulq-atvori uchun).

Ba'zi bir ota-onalar farzandini ongsiz ravishda agressiv harakatlar uchun rag'batlantirib, aksincha jamiyatda qabul qilingan fe'l-atvor uchun jazolab qo'yadilar. Bilib-bilmay amalga oshirilgan bunday mustahkamlash agressiv xulq-atvorning shakllanishini belgilab beradi.

Oilaviy boshqaruv amaliyoti va bolalarning agressiv xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda tadqiqotchilar asosiy diqqatni ota-onalarning bolalar xulqini nazorat qilishi, qattiqqo'lligi va jazoning xarakteriga qaratadilar. Umumiy natijalar ota-onaning qattiqqo'llik bilan bolani jazolashi va bolaning yuqori darajadagi agressivligi o'rtasida bog'liqlik borligini ko'rsatgan.

Edvard Erons va uning hamkasblari agressivning bir qator parametrlari va shakllanishi

o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash yo'lida longityud tadqiqotlar o'tkazadilar. E.Erons va hamkasblarining aniqlashicha, ota-onalar tomonidan qattiq jazo oladigan bolalar tengdoshlari tomonidan agressivroq deb xarakterlanganlar. Jazolarning ta'siri uzoq muddatli hisoblanadi. Bolalar bilan o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, 8 yoshligida bolaga nisbatan qattiqqo'llik bilan qo'llanilgan jazolar ularning 18 va 30 yoshligidagi agressiv xulq-atvori bilan korrelyatsiya bergan. E.Eronsning xulosasiga ko'ra 8 yoshda qattiq jazolanarlarning ko'pchiligi 30 yoshda o'z bolalariga nisbatan agressivligini baholash bilan ijobiy korrelyatsiya qilingan.

Dj.Patterson va Stauthamer-Leber oilaviy boshqaruv xarakteri va bolalardagi assotsiallik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan. Tadqiqotchilar 4, 7 va 10-sinfda o'qiydigan 200dan ortiq o'g'il bolalarning oiladagi munosabatlarini tahlil qilgan. Odatda o'g'lining xulq-atvorini kuzatib bormagan va jazolashda nomuntazamlikka yo'l qo'ygan ota-onalarning farzandlari o'zlarini assotsial ravishda tutishgan. Dj.Patterson va Stauthamer-Leber o'z ishlari natijasini quyidagicha tushuntiradilar: "Asotsial bolalarning ota-onalari ularning vaqtini qanday o'tkazishlariga va do'stlarining kimligiga befarq munosabatda bo'ladilar. Mabodo bunga e'tibor berib qolsalar ham ko'p hollarda aql o'rgatish, urishish va po'pisa qilish bilan cheklanadilar bu esa samarali natijaga olib kelmaydi".

Jismoniy jazo - mohiyatan olib qaraganda, jismoniy agressiya ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bunda bolani urganda paydo bo'ladigan og'riq va shu og'riqdan qo'rqish tuyg'usi bilan, shuningdek bola shaxsini yerga urish, kamsitish bilan bog'liq bo'lgan psixologik shikast yetkazishdan iborat bo'lgan holat kuzatiladi. Jismoniy jazo qaysi shaklda bo'lishidan qat'iy nazar, u bola hayoti va sog'lig'iga xavf soladi. Bolaga nisbatan jismoniy jazo qo'llash bola tomonidan ijtimoiy xulq-atvor meyorlarining o'zlashtirilishini sekinlashtiradi, unda tashabbuskorlikning rivojlanmasligiga, mutelik, itoatkorlik, yolg'onchilik, tajovuzkorlik, xavotirlanish kabi illatlarning ortishiga olib keladi. Bola boshqalar bilan munosabatda qo'pollik va zo'rvonlikka moyillik sezadi.

Jazoko'phollardasalbiysamarabersa-da, ba'zida xulq-atvorni modifikatsiyalashtirishdagi foydali vosita bo'lib xizmat qilishi ham mumkin. Tajribalarning natijalari shuni ko'rsatadiki, jazolar aniq prinsiplar asosida qo'llanilsa, ular albatta xulq-atvorning barqaror o'zgarishini ta'minlashi mumkin. Jazo bevosita bolaning xulqidan kelib chiqishi va har gal bolaning nojo'ya qiligidan so'ng muntazam ravishda amalga oshirilishi zarur. Nojo'ya harakat va jazo o'rtasidagi vaqt oralig'i qisqa bo'lishi kerak, chunki xatodan keyin darhol berilgan jazo ma'lum bir xulq-atvor modeli ta'qiqlanishi muhimligini anglatadi, kechiktirilgan jazo esa buning aksidir.

Eng ijobiy holat sifatida mutaxassislar bolaning jazolashga loyiq bo'lgan salbiy xulq-atvoriga alternativ xulq-atvor taklif qilishni tavsiya etadilar. Masalan, bola kattalarning gapini tez-tez bo'lib turadi. Agar ota-ona unga tushuntirmay jazo bersa, bola unga gapirish man etilyapti deb o'ylashi va unda norozilik yuzaga kelishi mumkin. Ota-ona bolaga kattalarning gapini bo'lish yaxshi emasligini tushuntirib, bola ularning e'tiborini talab qilgan paytda unga javob berib borsalar, u bunday vaziyatlarda adekvat ijtimoiy ko'nikmalarni namoyon qilishni o'rganishi mumkin.

Xulosa. Umuman, har qanday jazo tushuntirib berilishini taqazo etadi. Agressiv xulq-atvor shakllanishida oiladagi xulqiy modellarning roli kattaligini inobatga olgan holda ota-onalar o'zlarining xulqini nazorat qilishlari lozim. Ijtimoiylashuv jarayonida bolalarni tarbiyalash vositasi sifatida jismoniy jazolarni qo'llashning o'ziga xos "xavfi" mavjud. Birinchidan, bolaga jazo beruvchi ota-ona ular uchun agressivlik namunasi bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, meyoridan ko'p jazolanadigan bolalar ota-onadan nari yurishga yoki ularga qarshilik qo'rsatishga intiladilar. Ustiga-ustak, agressiv munosabat oxir-oqibat bolani "haqiqatdan ham jazolanishi zarur bo'lgan favqulotda xulq-atvorni namoyish qiluvchi va ma'qullovchi odamlar" kompaniyasiga olib kelishi mumkin. Uchinchidan, agar jazo bolalarni qattiq hayajonlantirsa yoki xafa qilsa, ular jazolanishlarining sababini unutib qo'yishlari mumkin. Bu esa jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirishiga halaqit beradi.

Shunday ekan bu boradagi olib borilayotgan ishlar samaradorligini yanada oshirish, oilada sog'lom muhitni shakllantirish, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish va shu orqali o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlash jamiyatimizning har bir a'zosining asosiy va muhim vazifasi bo'lmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'uxati

- Абдуллаева Д. У. Оилада тарбия шакллариининг бола шахси шаклланишига таъсири. Барқарорлик ва уетакчи tadqiqotlar. Onlayn ilmiy jurnal. № 12. В. 492-495
- Бандура А., Уольтерс Р. Подростковая агрессия. // Перевод с англ. - М.: «Апрель – Пресс», 2000.
- Берковиц Л. Агрессия. Прицины, последствия и контроль. М.: «Прайм ЕВРОЗНАК», 2007.
- Берон Р, Ричардсон Д. Агрессия. // Перевод. с англ. - Санкт-Петербург: «Питер», 2001.
- Конард Л.З. «Агрессия» - Москва. 2009.
- Ismoilova N., Abdullayeva D. Ijtimoiy psixologiya: O'quv qo'llanma. –Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. -168 b.
- Абдуллаева Д. У. Оилада тарбия шакллариининг бола шахси шаклланишига таъсири. Барқарорлик ва уетакчи tadqiqotlar. Onlayn ilmiy jurnal. № 12. В. 492-495